

DEDE KORKUT KİTABI'NIN TARİHİ VE KÜLTÜREL VERİLER AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

AN EXAMINATION OF THE BOOK OF DEDE KORKUT BASED ON HISTORICAL AND CULTURAL ELEMENTS

Ruşen ALİZADE*

ÖZ: Bu makalede *Dede Korkut Kitabı*'nın yazıya aktarıldığı veya oluştuğu döneme dair öne sürülen görüşler üzerine yorumlar aktarılmış ve söz konusu kitabın sözlü ürünlerin aktarıldığı sürecin abidesi niteliğinde olduğundan bahsedilmiştir. *Dede Korkut Kitabı*'nın yazıya aktarıldığı sürece kadar özellikle ozan sanatının kayda değer bir gelişme gösterdiği vurgulanmış, yazılı ürünlerin ortaya çıktığı aşamada yine sözlü sürecin özelliklerinin bulunduğu ve korunduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda tarihsel etkenlere dayanarak önemli hususlar ele alınıp incelenmiştir.

Türk Dünyası topluluklarının dünya görüşünü şekillendiren en önemli olguların ozanlık ve *Oğuzluk* olduğu kaydedilmiş, bu olgular, genel Türk kültürüne sağladıkları katkılar açısından değerlendirilmiş ve bunların tarihsel süreçteki etkilerinden söz edilmiştir. Oğuzlar hakkındaki bilgilerin sözlü ve tarihsel kaynaklarda bulunduğuna dikkat çekilmiş, söz konusu bilgiler ışığında Oğuzların ozanlık sanatı üzerine yorumlar yapılmıştır. Bu çerçevede ozanlığın Oğuz topluluğunun hayatı ve maiyeti ile dolayısıyla alpik dönemle ilgili olduğuna değinilmiş ve *Dede Korkut Kitabı* ile tarihi kaynaklar olarak da nitelendirilen Oğuznâmelerin işlevsel açıdan benzer nitelikte olduğu gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Dede Korkut Kitabı*, ozanlık, *Oğuzluk*, Oğuznâmeler, kültür.

ABSTRACT: *This paper includes comments about views of the period when the Book of Dede Korkut was written and mentions that it stands as a monument of oral transmission. It emphasizes that the art of poetry had significantly developed until the period when the Book of Dede Korkut was written down and it shows that characteristics of oral products still existed and were maintained at the stage when written products emerged. Important considerations are discussed based on historical factors.*

This study notes that the most important phenomena that shaped the world view of Turkic communities are poetry and the concept of being Oghuz. These phenomena are evaluated in terms of their contributions to general Turkish culture and their effects on the historical process are addressed. It points out that information about the Oghuz is found in oral and historical sources. Based on this information, the poetship in the Oghuz community is discussed. This study argues that the art of poetry is related to the life and livelihood of the Oghuz community and thus to the alp/khan period, and shows that the Book of Dede Korkut and the Oghuznama, which is also described as historical source, are functionally similar.

Keywords: *The Book of Dede Korkut, poetship, being Oghuz, Oghuznama, culture.*

* Dr. Öğretim Üyesi – İstanbul Aydın Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / İstanbul - rovsenali@aydin.edu.tr (Orcid ID: 0000-0002-0561-8294)

Giriş

Ozanlık olgusunun çeşitli yönlerini açıklayan araştırmalar sayesinde bu konu, genel Türk kültüründe tamamen çözümlenmiştir.¹ Bu yazıda yapılan araştırmalara da dayanarak ozanların pek çok folklorik ürünü, dolayısıyla destanları hangi gelenek çerçevesinde oluşturduklarına dair hususlar yorumlanacak, özellikle *Dede Korkut Kitabı*'nın yazıya aktarıldığı sürece kadar ozan sanatının önemli bir gelişme içerisinde olduğu gösterilecektir. *Oğuzluk*² olarak tanımlanan dünya görüşünün birleştirici ve ayırıcı yönleri belirlendikten sonra, bu yönlerin çeşitli Türk hikâyelerinin bağımsızlığa olan eğilimlerinden kaynaklandığı ve söz konusu hikâyelerin tarihsel süreçte kendi kimliklerini doğrulama çabalarıyla ilgili olduğu ispatlanmaya çalışılacaktır. Bu açıdan, *şaman* ile *varsak* veya *varsak* ile *ozan/âşık* arasında belli bir oranda kültürel farklılığın bulunmadığına ve vurgulanan olguların birbirlerini etkilediğine, birinin diğerinden türediğine dair görüşümüz de izah edilecektir. Bu adlandırma tablosu, Türk kültürünün farklı dönemlerini yansıtan önemli bir husus olarak değerlendirilecektir. Aynı zamanda *ozan sanatı* hakkında bize ulaşan tarihsel ve folklorik bilgilerin de ele alınıp incelenmesinin bir ihtiyaç olduğu görülecektir.

1. *Dede Korkut Kitabı*'nın Tarihsel Olgularla Karşılaştırılması

Oğuz topluluğu ile doğrudan ilişkisi bulunan ve Türklerin dünyaya bakışı hakkında genel bir görüşe sahip olan *Dede Korkut Kitabı*, ozanlık ve *Oğuzluk* olgularını yansıtan yetkin bir eserdir. Bu abide, Oğuz Türklerinin üzüntüsü, yaşamı, çalışma durumu, savaşları, yenilgisi ve zaferleri hakkında bilgi aktarmaktan ziyade, ozanlık sanatının gelişme dönemlerine dair ipuçları da vermektedir. Söz konusu Oğuz abidesine paralel nitelikte bulunan efsaneler ve tarihi kaynaklar da incelenmesi gereken konuları tespit etmemizi sağlamaktadırlar. Öncelikle, *Dede Korkut Kitabı*'nın hangi dönemin ürünü olduğu veya hangi yüzyılda oluştuğuna dair öne sürülen görüşler dikkate alınmalıdır. Örneğin Ergin, Reşideddin ve Aybek ed-Devâdârî'ye dayanarak *Dede Korkut* hikâyelerinin 13. yüzyılda teşekkül ettiğini yazmaktadır (Ergin, 1989: 55). Köprülü ise *Dede Korkut Kitabı*'nı, Selçuklu dönemi halk edebi gelenekleri sınırları içinde değerlendirmektedir: "Ozanlar ve kopuzcular, Oğuz boylarının ve Selçuklu ordularının bir tamamlayıcısı hükmünde idi. Onlar, zafer akşamlarında, eski Oğuz menkıbelerini Dede Korkud hikâyelerini söylerler, yahud o günün kahramanlıklarını terennüm ederlerdi" (Köprülü, 1980: 213). Kaydedilen hususlar doğrultusunda dikkati çeken ilk özellik, Türk halk edebiyatı alanındaki sözlü anlatıma olan eğilimdir. Başgöz, sözlü anlatımda yaşanan

¹ Ozanlık olgusu üzerine öne sürülen görüşler konusunda bk. (Köprülü, 2012: 134-135; Abbaslı, 2000: 243-244; Cemşidov, 1990: 64-65; Gasımlı, 1996: 107-108; Çobanoğlu, 2015: 478).

² *Oğuzluk* olgusunun Oğuz Kağan kültürüne bağlı olarak oluşup şekillenmesi konusunda bk. (Çobanoğlu, 2015: 477).

önemli bir olay üzerine şu görüşü aktarmaktadır: “Anlatıcının fikri ufuklarını ve şahsi bağlamını icranın içine yerleştirmesi, bir ara sözdür. Çünkü anlatıcı, ya anlatımın üçüncü şahsını, birinci şahsa çevirip sesinin tonunu veya sözlü anlatımın hızını değiştirerek veyahut da bir tür el, kol veya mimik hareketi yaparak, doğrudan doğruya dinleyicilerinin, kendisi hakkında veya kendi adına konuştuğunu bilmesini sağlar” (Başgöz, 2001: 88-89). Aynı özellik, ozanların topluluk arasında bulunmaları veya oba oba dolaşmaları gibi önemli bir hususu da anlaşılır duruma getirmektedir. Bilindiği gibi ozanlar, pek çok folklorik ürünü, dolayısıyla destanları sözlü anlatım geleneği bağlamında oluşturmuşlardır. Burada dikkat çekici hususlardan biri de *Dede Korkut Kitabı*’nın yazıya aktarıldığı döneme kadar ozan sanatının kayda değer bir gelişme göstermiş olmasıdır. Bu açıdan, yazıya aktarılma süreci, ikinci aşama niteliğinde, yani sözlü süreçten sonraki aşama olarak değerlendirilmektedir. Yazılı ürünlerin ortaya çıktığı aşamada ise yine sözlü sürecin özellikleri bulunmakta veya korunmaktadır. Ong, bu meseleye dair şöyle yazmaktadır: “Yazı tamamen içselleştirildikten çok sonra bile, eski zihinsel dünyada görüntüden ziyade işitilen ses, üstünlüğünü korumayı sürdürmüştür. Batı’da el yazması kültürü sınırlı da olsa, sözlü niteliğini daima korumuştur” (Ong, 2014: 142). Bu bağlamda *Dede Korkut Kitabı* da sözlü ürünlerin aktarıldığı sürecin abidesi niteliğinde ele alınabilmektedir. Bu durumda tarihsel olayların etkilerinin incelenmesi de kaçınılmazdır.

Bayat, bazı Oğuznâmeler ile *Dede Korkut Kitabı*’nın yazıya aktarıldıktan sonraki durumlarına dair şu görüşü öne sürmektedir: “Aslında Oğuz Kağan Destanı, Dede Korkut hikâyeleri, Oğuz atalar sözleri, Oğuz Destanı’nın Uzunköprü varyantı vs. her ne kadar sözlü gelenek ürünü olsalar da yazıya aktarılmakla musikisi, söyleme tarzı, söyleyici jesti, dinleyici tepkisi, artikulyasya ve tek kelimeyle icra ortamı bakımından folklorik unsurlardan tecrit edilmiştir ve yazı kültürünün birçok unsurlarını kendinde barındırmıştır” (Bayat, 2016: 27). Bu çerçevedeki sorunun bu derece önemli oluşunun sebebi, *Dede Korkut Kitabı*’nın sözlü gelenekten yazılı geleneğe aktarıldığı zaman diliminin pek dikkate alınmamasıdır. Söz konusu husus, tarihsel-kültürel veriler açısından da değerlendirilebilir. Şöyle ki, sözlü geleneğin ürünü olan *Dede Korkut Kitabı*’nın yazıya geçiş süreci çok mühim tarihi, siyasi, sosyal, kültürel ve ideolojik etkenlerle şekillenmiştir. Sözlü *Dede Korkut Kitabı*’nın yazıya aktarılmasından sonra yaygınlaşan metinler ise bilimsel terminolojide *çesitlemeler* terimi ile işaretlenmektedir. Bu bağlamda aşağıdaki sorular da cevaplanmalıdır:

a. Sözlü *Dede Korkut Kitabı*’nın yazıya aktarımı nasıl ve hangi koşullarda gerçekleşmiştir?

b. Sözlü *Dede Korkut Kitabı* 11-16. yüzyıllar arasında, yani farklı zaman dilimlerinde yazıya aktarılırken neden *bitik* olarak değil, *kitap* adıyla aktarılmıştır?

c. *Dede Korkut Kitabı*'nın yazıya aktarıldığı ilk aşamanın ürünü olarak bilinen *Ulu Han Ata Bitiği*³ adlı eser, neden 15. yüzyıldan sonra güncelliğini kaybetmiştir?

d. *Dede Korkut Kitabı* sözlü gelenekten yazıya aktarılırken hangi dönüşümlere maruz kalmıştır?

Yukarıdaki sorulara kesin bir cevap verebilmek mümkün değildir. Bilindiği gibi tarihi kaynaklarda Oğuz hanedanı iki koldan -Bozoklar'dan ve Üçoklar'dan- ibaret olarak geçmektedir. Vurgulanan tabirler, *Dede Korkut Kitabı*'nda İç Oğuz ve Taş (Dış) Oğuz adıyla tanımlanmaktadır. Çağımıza yazılı kaynak niteliğinde ulaşan *Dede Korkut Kitabı*'nda görünen veya bilinen katmanlardan ziyade bir de net olarak görünmeyen iç katmanlar bulunmaktadır. Dolayısıyla yazılmış veya kurgulanmış destanın bünyesinde ayrıca sözlü bir destanın bulunduğu da dikkati çekmektedir. Bu bakımdan, destanın iç katmanında bulunan sözlü gelenekle ilgili küçük parçaları, doğrudan yazıya aktarılan destandan -*Dede Korkut Kitabı*'ndan (*Kitab-ı Dedem Korkut Âlâ Lisan-ı Taife-i Oğuzan*⁴) öğrenebiliriz. Abdulla, *Mitten Yazıya veya Gizli Dede Korkut* adlı eserinde şöyle yazmaktadır: “Destan, tasavvur edilenden çok daha eski bir devrin mahsulüdür ve hiç şüphesiz ki yaratılan destan ile yazılan destan birbirinin aynısı değildir. Yazılan destanda, yaratılan destandan ancak bazı izler kalabilirdi ve zaten bunlar vardır” (Abdulla, 2012: 26). Araştırmacının vurguladığı “yaratılan destan” ve “yazılan destan” ifadeleri, *Dede Korkut Kitabı*'nın doğru bir şekilde algılanması hususunda önem arz etmektedir. Bu bağlamda sözlü geleneğin, kesintiye uğramadan devam edegelen bir üretim sürecinden söz edilmektedir. Şöyle ki, herhangi bir metin icra edilirken yeniden oluşmakta veya “ölüp dirilmektedir”. Yani anlatıcının belleğindeki durgun nitelikli metin, uyarlandığı zaman dilimiyle etkileşimli bir metne dönüşmektedir. Vurgulanması gereken noktalardan biri de aynı anlatıcının herhangi bir metni her ortamda aynı şekilde aktarmaması veya uygulamamasıdır. Bir başka ifadeyle, sözlü metin, anlatıcının hafızasında ilk metin olarak bulunmakta, sözlü olarak icra edildiği zaman ise yeni eş metinler veya çeşitlemeler ortaya çıkmaktadır. Ancak metnin sözden yazıya aktarımı ile bu metnin canlı icrası da sona ermektedir.

Rzasoy, sözlü metnin yazıya aktarıldıktan sonra işlevsellikten yoksun kaldığı hususunu şu şekilde yorumlamaktadır: “Canlı bir şekilde uygulanan folklor metni, yazıya aktarılırken “ölü metne” dönüşür. Canlı metin, sesleri, hareketleri, anlatıcıları, heyecanları, zamanı, dekore edilen mekânı, net olarak canlı icra süreci ile yakından ve uzaktan ilintili olan ne varsa, tamamını kapsayan performans sistemidir. Yazı (elyazması), bu canlı performans sisteminden ancak sözleri kayda almakla onun bir nevi “canını almış” olur. Canlı alınmış organizma ise tabii ki ölü” (Rzasoy, 2020: 293).

³ Bu hususta bk. (Demir, 2016: 21-106).

⁴ “Kitab-ı Dedem Korkut Âlâ Lisan-ı Taife-i Oğuzan”ın veya “Dede Korkut Kitabı”nın yazıya aktarılmadan önce sözlü gelenekte yaşadığı hakkında bk. (Gökyay, 2006: 714-717).

Araştırmacının bu yorumunda, günümüze ulaşan *Dede Korkut Kitabı*'nın yazılı bir abide olduğuna ve bunun dikkate alınmasının kaçınılmazlığına dolaylı yoldan vurgu yapılmaktadır. Bu durumda şöyle bir soru sorulabilir: *Dede Korkut Kitabı*, sözden yazıya aktarıldıktan sonra sözlü versiyonun kaderi nasıl değişti? Yani sözlü hikâyeler yazıya aktarıldıktan sonra da sözlü gelenekte varlığını sürdürdü mü?

Dede Korkut Kitabı'nda tespit edilebilen küçük parçalara dayanarak tarihsel olgularla karşılaştırmalar da yapılabilmektedir. Söz konusu abideye yansımış pek çok konu ile 11. yüzyılda gerçekleşmiş tarihsel olaylar arasında benzerliğin olduğu görülmektedir.⁵ Kaydedilen benzerlikler dışında, ozanlık olgusunun *Dede Korkut Kitabı*'nın yazıya geçirilmesinden önceki dönemlerde var olduğu anlaşılmaktadır. Yukarıdaki hususlara dair Memmedov'un öne sürdüğü görüş de dikkati çekmektedir: “Dede Korkut Kitabı'ndaki Oğuzlar, MS. 6. yüzyılda gerçekleşen Türk fütuhatından daha eski dönemlere, tahminen bin yıl öncesine mensupturlar. İlgi çekici mesele şudur ki, *Dede Korkut Kitabı*, Reşideddin *Oğuznâmesi*'nden farklı olarak Oğuzların oğuzluğunu mucizevi bir şekilde koruyabilmektedir. Net olarak denilebilir ki, destanın pek fazla hikâyelerinin çeşitlemeleri miladi 6. yüzyıldan çok önceleri ortaya çıkmıştır” (Memmedov, 1992: 37). Özellikle araştırmacının *Dede Korkut Kitabı*'ndaki hikayelerin çeşitlemeleri hakkında öne sürdüğü görüş, abidenin yazılı nüshalarına dayanarak doğrulanabilir.⁶ Yine Bayat, Uygur alfabesi ile yazılmış *Oğuz Kağan* destanı ile *Dede Korkut Kitabı*'nı karşılaştırarak şu kanaati ortaya koymaktadır: “Oğuz Kağan'da olaylar daha çok yarı tarihi, yarı mit mekanda baş veriyorsa (Çin, Tibet, Kafkaslar, Anadolu, Mısır vs.) Dede Korkut'ta coğrafi mekân netleşmiştir ve Hazar'la Karadeniz arasındır. *Birinde Oğuzlar kendi dinlerindedirler, yani Tanrıçıldır, diğerinde İslamiyeti yenice kabul etmiş Müslümandırlar*” (2016: 32). Özellikle *Dede Korkut Kitabı*'nda dile getirilen inançlar, doğrudan Gök Tanrı inanç sistemini yansıtmaktadır. Eserde Tengricilik ideolojisinden İslami ideolojiye tam olarak geçilmediği de görülmektedir. Bu açıdan abidede bulunan bazı hikâyelerin İslamiyet'ten önce ortaya çıkıp yayıldığı da herhangi bir kuşku doğurmamaktadır. Söz konusu hikâyelerden bazılarının İslami bir etkiye hedef olmadan günümüze kadar ulaşabildikleri, ancak *Dede Korkut Kitabı*'ndaki pek çok hikayenin de İslamiyet'in etkisine maruz kaldığı söylenebilir.

Rzasoy, *Dede Korkut Kitabı*'nı Oğuz mitolojisinin dönüştürücü paradigmalar sistemi olarak adlandırmakta, aynı zamanda kitaptaki hikâyelerin eski Oğuz mitlerini yansıttığını söylemektedir (2004: 3). *Dede Korkut Kitabı*'nın temelinde bütünden ayrı olmadan mit metinlerinin bulunduğu söylenebilir. Aynı metinlerden hangilerinin mit düzeyinden

⁵ Koroğlu, *Dede Korkut Kitabı*'nı erken dönem orta çağda oluşturulmuş abide olarak tanımlamakta ve söz konusu abidede ilk çağın çöküş devrinin pek çok arkaizmlerinin korunup saklandığını yazmaktadır (1999: 161).

⁶ Bu hususta bk. (Ergin, 1964: 123-166).

uzaklaşmış olduğu meselesi ise çeşitli etkenlerle açıklanabilir. Şöyle ki, her zaman diliminde ideolojik bakış açılarına göre metin veya metinlerin “millileştirildiği” bilinen bir husustur. Tespit edilen bakış açılarının izlerinin çeşitli metinlere farklı şekilde yansıdığı görülmektedir. Örneğin, *Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu*, *Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu’ndan* daha eski bir hikâye olarak bilinmektedir. Bunun nedeni *Deli Dumrul Boyu’na* yansıyan şaman dönüşümleri, insan ile doğaötesi varlık arasında gerçekleşen diyalog ve ölen kişilerin kaos ile kozmosu birbirinden ayıran (aynı zamanda birleştirilen) sembolik köprüden geçmeleri gibi hususlardır. Aslında *Deli Dumrul Boyu’nun* *Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu’ndan* daha eski olmadığını aşağıdaki nedenlere dayanarak söylemek mümkündür:

a. Oğuz mitolojisi, düşünce unsuru olarak bir dizgedir.

b. *Dede Korkut Kitabı’ndaki* hikâyelerin temelinde bulunan mitolojik metin arketipi de Oğuz mitolojisinin işlevsel açıdan farklı olan metinlerini yansıtmaktadır.

Dede Korkut Kitabı, sadece Oğuz Türklerinin epos düşüncesini yansıtan eser niteliğinde değerlendirildiği zaman bu abidenin Oğuz mitolojik dünya modeli ile olan bağı da bir dizge olarak ortaya konulamamaktadır. Şöyle ki, kitapta bulunan on iki boy, Oğuz mitolojik dünya modelinin 24’lü yapısını kendinde yansıtan dizgedir. Bu açıdan da abidede yer alan bazı hikâyelerin değil, genel olarak bütün hikâyelerin temelinde mit metinlerinin bulunduğu söylenebilir.

Dede Korkut Kitabı’ndaki Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu, eskiliği açısından *Deli Dumrul ve Basat Depegözü Öldürdüğü Boyu* ile aynı düzeyde yer almaktadır. Şöyle ki, *Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu’nun* temelinde ikizler mitinin bulunduğu görülmektedir.⁷ Bu mit, mitolojik dünya modelinin işlevsel yapısında bulunan en eski mitlerdendir. Bu hususlar ve yukarıda Memmedov’un ileri sürdüğü deliller, Oğuz hanedanının var olduğu dönemin veya dönemlerin belirlenmesi meselesinde de etkili olabilir. Bu bakımdan Oğuz destanlarının ve dolayısıyla destan anlatıcılarının çok eski çağlarla örtüşebilirliği fikri de kabul edilebilir. Oğuzların manevi dünyalarının, gelenek ve göreneklerinin doğrudan yansıdığı *Dede Korkut Kitabı* da uzun süreçlerden geçip günümüze ulaşmış olması nedeniyle özellikle zaman çizelgesi üzerinde farklı görüşler ortaya konulabilir. Djindjić’in görüşü, bu hususta dikkati çekmektedir: “Destanın oluştuğu ve son şeklini aldığı dönemler arasında epey zaman geçmiştir. Bugünkü şekilde destanın XVI. yüzyılda (bu tarihi kabul edersek) oluşmasına rağmen, bölümleri Oğuzların Küçük Asya’ya gelmeden önceki hayatını yani IX-XI. asırda Sir-Derya kıyılarında yerleşerek Kıpçaklar ve Peçeneklerle savaştığı dönemini anlatmaktadır. Birkaç önemli öge bunu göstermektedir” (Djindjić, 2021: 327). Bu bağlamda ilk olarak Oğuzların var olduğu zaman dilimi, *Dede Korkut Kitabı’nın* sözlü olarak oluştuğu süreç ve söz konusu eposun yazıya

⁷ Bu konuda bk. (Gökyay, 2006, s. 165-174).

geçirildiği zaman aralığı irdelenebilir. *Dede Korkut Kitabı*'nda cereyan eden olayların bütününün destanın yazıya geçirildiği zaman olgusu açısından değerlendirilmesi de mümkündür. Söz konusu kitabın 10. yüzyıldan önce yazıya aktarıldığına dair görüş de öne sürülmekte,⁸ aynı zamanda kitabın elyazma nüshalarının 15. yüzyıldan önce ortaya çıktığı da söylenmektedir.⁹ Ancak söz konusu zaman olgusu durağan niteliktedir. Bu durumda ele alınan olgunun yazılı aktarım sürecinin dışında herhangi bir süreçle ilintisinin bulunmadığı ve Oğuz topluluğunun tarihsel dünya görüşünün onun manevi dünya görüşü ile sıkı bir şekilde bağlantılı olduğu da görülmektedir. Aynı zamanda, Oğuz topluluğunun tipolojik özelliklerine dair izlerin *Dede Korkut Kitabı*'na yansıdığı söylenebilir.

Yukarıda vurgulanan yazıya aktarılma dönemlerinde İslamiyet ile ilgili hususların *Dede Korkut Kitabı*'na yansıdığı görülmektedir. Bu konuda yine Memmedov şöyle yazmaktadır: “Kitabın aslına bakarak benzerini oluşturanlar veya onun üzerinde bazı müdahalelerde bulunanlar, eserin muhtevasını İslam örtüsü ile daha sıkı bir şekilde kapatmaya çalışmışlardır. Kitaba dinle ilgili bazı ilaveler edildiği de göz önündedir. Ancak bu, hikâyelerin mahiyetine etki etmemiştir. Söylemek mümkündür ki, *Kitab*'daki bütün Oğuz adları olduğu gibi çağımıza ulaşmıştır” (1992: 37). İleri sürülen görüş hakkında tarafımdan aşağıdaki tespitler yapılmıştır:

a. *Dede Korkut Kitabı*, işlevsel tipolojisi açısından bir destan olsa da bu abide aynı zamanda Oğuz Türklerinin tarihidir. Yani Oğuzların reel tarihine ilişkin olarak *Dede Korkut Kitabı*'nın tarihi eser niteliğinde kabul edilmesi söz konusudur. Bu hususta meselenin niteliği *tarih* anlayışının eski Oğuzların düşüncesinde hangi anlama geldiği ile karşılaştırılmalıdır.

b. *Dede Korkut Kitabı*, epos olarak mitolojik bir çekirdeğe dayanmaktadır. Kitaptaki ölüp-dirilmeler, zamansal *anakronizmler*¹⁰ ve diğer hususlar, özellikle eserdeki mekân-zaman dizgesi, mitolojik dünya modelini yansıtmaktadır. Mit olgusu ise bütün durumlarda kutsal nitelikte olup kendi taşıyıcılarının kimliğiyle ilgili öyküyü aktarmaktadır. Bu açıdan da kitap, sanatsal estetik kod aracılığıyla Oğuz tarihini ve milli kimliğini kendinde ifade eden bir eser olarak değerlendirilmelidir.

⁸ Alizade, ilk başta *Dede Korkut Kitabı*'nın yazıya aktarıldığı yüzyıla dair kesin bir biçimde görüş öne sürmenin zor olduğunu vurguladıktan sonra “İlk yazıya aktarılma 10. yüzyıldan önce olmuştur” diye yazmaktadır (1999: 10).

⁹ Ergin, *Dede Korkut Kitabı*'ndaki hikâyelerin tespiti ve yazıya aktarıldığı yüzyıl hakkında şu görüşü öne sürmektedir: “Hikâyelerin tespitine gelince bunun XV. yüzyılın ortalarında veya ikinci yarısında olduğu anlaşılmaktadır. Hikâyelerin başında bulunan ve Osmanlılara işaret eden kayıt bunların Osmanlıların Anadolu'da kuvvetlenmeğe başladıkları bir zamanda yazıldığını göstermektedir” (1989: 56).

¹⁰ *Anakronizm* terimi, herhangi bir olayın çağıyla ilgili yanlışla veya değişik çağları birbirine karıştırma anlamındadır.

2. Dede Korkut Kitabı'nın Oğuznâme Olarak Değerlendirilmesi

Türk kültürünün süreklilik gösteren katmanlarından biri de *Oğuzluk*'tur. Bu olgunun, dolayısıyla Oğuz boyları hakkında pek çok bilginin *Dede Korkut Kitabı*'na yansıdığı görülmektedir. Bu açıdan *Dede Korkut Kitabı*, Oğuzlarla ilgili ayrıntılı hususları içeren ve bünyesinde ozanlık geleneğini bulunduran bir abidedir. Yani *şaman* ve *varsak* olarak tanımlanan geleneğin ardından *ozanlık* adıyla varlığını sürdüren gelenek, kabile veya boy düzeniyle ilgilidir. Türk destanlarının oluştuğu devirlerde de vurgulanan “düzen” meselesine riayet edildiği söylenebilir.

Oğuzların 24 boydan ibaret olması, ilerleyen aşamalarda bu tür sembolizmin oluşmasına da etki etmiştir. Sümer, bu hususta şu bilgileri aktarmaktadır: “Mesela, Rum-eli eyaleti 24 sancağa ayrıldığı gibi, *Diyarbakir* eyaleti de sekiz yurtluk, beşi ocaklık olmak üzere 24 sancak idi. *Otluk-Beli* savaşında (1473) Anadolu beğlerbeğisi Davud Paşa'nın kumandasında 24 sancak beyi vardı. Dede Korkut destanlarındaki 24 sancak beği sözü bunlardan çıkmış olacaktır” (Sümer: 1999: 227). Bu hususlar, Oğuz dünyasında 24 rakamının sembolik bir nitelik taşıdığını da göstermektedir. Rzasoy, *Dede Korkut Kitabı*'ndaki hikâyelerin sayısını (12 rakamını) semantik bakımdan şöyle değerlendirmektedir: “*Kitab-ı Dede Korkut*'un metin yapısı 12 unsurdan ('boy'dan) ibarettir. Her 'boy'un kendi adı var. Ancak bu metinlerin 'boy' olarak tanımlanması yahut her 'boy'un kendine özgü bölüm başlığının bulunması, onların *Oğuz Han* adı ile bilinen ilk kaynağın modelleri niteliğinde ortaya çıkmış olduklarını gizlemez. Vurgulanan 'boy'ların tek bir adı vardır: *Oğuznâme*. Başka bir ifadeyle, 12 'boy', bütünüyle tek Oğuz'un (*Oğuzname*'nin) on iki defa yinelenmesinden ibarettir” (2009: 294-295). *Dede Korkut Kitabı*'nı *Oğuzname* olarak değerlendiren Duymaz'ın görüşü ise şu şekildedir: “Elbette *Dede Korkut Kitabı* bir *Oğuznâme*'dir ve *Oğuznâme* de bir destandır. Yani kavmin kök ve dip tarihini bir ata kahraman etrafında anlatan destandır. Bu dip ata Oğuz'dur ve Oğuz'un kavmin atası oluşunu, hanedanını, yönetim ve paylaşım modelini, halkı medenileştirici ve devleti kurucu iradesini temsil eder” (Duymaz, 2020: 91). Mitolojide yaratıcılığın doğuş olayı ile gerçekleştiği bilinen bir husustur. Bu açıdan hikâyelerin Oğuz'un yinelenmesi olarak kaydedilmesi ve Oğuz'un bir dip ata olarak tanımlanması dikkat çeken bir yaklaşımdır.

Yine Sümer, Oğuzlar'a Türkmen adının verilmesi ve Oğuz tabirinin destanlara yansması hususunda şöyle yazmaktadır: “Bilhassa ticari münasebetler sebebi ile X. yüzyıldan itibaren aralarında yayılmaya başladığını bildiğimiz İslam'ın, XI. yüzyılda Oğuzlardan ezici çoğunluğun dini haline geldiği görülür. Bunun sonucunda Oğuzlara XI. yüzyılda Türkmen adı verilmiştir ki, bu ad aşağı yukarı iki asır sonra her yerde Oğuzun yerini almış ve Oğuz sözü destanlar ile hatıraları yaşatılan ataların adı olarak Türkmenler arasında uzun müddet yaşamıştır” (1999: 2). Ebulgazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Terakime* adlı eserinde Türkmen rivayetleri yer almaktadır.

Bu rivayetlerin birinde Oğuz Kağan'ın altı oğlunun cariyelerinden doğan oğullarından bahsedilmektedir (Ebulgazi Bahadır Han, 2002: 67). Aynı zamanda, rivayette Peçeneklerin Doymaduk (Toymaduk) adlı padişahının ordusu ile Salur eline saldırdığı, Salur Kazan'ın anası Cacaklı'nın esir alındığı ve üç yıl sonra Kazan'ın siyasal bir yöntemle -Enkeş adlı nâibini yüklü hediyelerle Toymadık'a göndererek- anasını esirlikten kurtardığı anlatılmaktadır (Ebulgazi Bahadır Han, 2002: 76). Söz konusu rivayetdeki esir alma motifi, *Dede Korkut Kitabı*'nin ikinci boyu'nda Kazan'ın anasının esir alınması motifiyle benzerdir (Gökyay, 2006: 40). Ebulgazi'nin eserinde geçen olay ile *Dede Korkut Kitabı*'ndaki boya yansıyan olayın farklı yönleri de vardır. Şöyle ki, *Şecere-i Terakime*'deki rivayette nâibin padişaha hediyeler götürmesi sonucunda esirlikten kurtulmanın gerçekleştiği anlatılırken, *Dede Korkut Kitabı*'nda savaş ile veya intikamın alınması suretiyle esirlikten kurtulmanın mümkün olduğu görülmektedir. Her iki yapıtta anlatılan olayların olumlu bir şekilde sonuçlandığı ve bu olayların ozan dilinden aktarıldığı dikkat çekmektedir.

Yukarıdaki hususlara dayanarak *Dede Korkut Kitabı*'nin edebi bir eser olmasının yanı sıra tarihi *Oğuznâme* olduğu da söylenebilir. Bir başka ifadeyle *Dede Korkut Kitabı* ile 11-18. yüzyıllar arasında yazıya aktarılan *Oğuznâmeler*, işlevsel açıdan aynı düzeydedir. Söz konusu yüzyıllar arasında yazılı geleneğe yansıtılan *Oğuznâmeler* de tarihi yapıtlardır. Örneğin *Şecere-i Terakime* gibi kaynaklarda gerçek tarihi olaylardan bahsedilmiş olsa da bu tür kaynakların bağlangıcında Oğuz Kağan'dan bahsedilen mitolojik parçalar da yer almaktadır.¹¹ Yani *Oğuznâmelerin*, vurgulanan yüzyıllarda Oğuz Türklerinin siyasi bakımdan da var oluşları hakkında bilgiler veren önemli belgeler olduğu görülmektedir. *Dede Korkut Kitabı* da değeri ölçülemeyecek bir yapıt olarak zikredilen *Oğuznâmelerden* de önce bilinen sözlü bir kaynaktır. Kitabın Dresden ve Vatikan nüshalarının 15-17. yüzyıllar arasında yazıya aktarıldığını varsayarak bu nüshalardaki hikâyelerin daha eski bir devre veya zaman dilimine ait oldukları, bu zaman diliminde de kaydedilen *Oğuznâmelerin* işlevlerini yerine getirdikleri söylenebilir.

Dede Korkut Kitabı, mit ve destan olguları açısından değerlendirilirken bazı araştırmacıların öne sürdükleri argümanlar da dikkati çekmektedir. Örneğin Abdulla, Salur Kazan karakterini tarih ve mit (aslında destan) modellerine göre ele almakta, bu karakterin mitolojik görüşlerle ilgili olduğunu yazmaktadır (Abdulla, 2005: 13). Yine Rzasoy, bu hususta şöyle yazmaktadır: "*Dede Korkut Kitabı*'nin ikinci boyunda Salur Kazan'ın yurt, su, kurt ve köpekle haberleşmesi onun (yani Kazan'ın) şaman -mediatör-fonksiyonunu ortaya koymaktadır. Bu unsurlar uygun bir şekilde Oğuz ritüel-mitolojik dünya modelinin çeşitli katmanlarını bildirmektedir" (2009: 264). Ceferli ise Salur Kazan karakterinin işlevselliği üzerine şu görüşü öne sürmektedir: "*Dede Korkut Kitabı*'nin ikinci boyunda Kazan'ın suya, yurda, köpeğe, aynı zamanda kurda müracaat etmesi, bütün dini, manevi, poetik

¹¹ Bu konuda bk. (Ebulgazi Bahadır Han, 2002: 51-65).

transformasyonları ile birlikte eski kült-ritüel modelinden dışarı çıkmamaktadır. İlişkilerin kapsamı, kendi gösterge-bilimsel ve genetik yapısında davranış formülü olarak bu modeli vermektedir” (Ceferli, 2001: 107). Söz konusu araştırmacıların öne sürdükleri argümanlara da dayanarak *Dede Korkut Kitabı*’nın bir Oğuznâme olarak niteliği ve önemi üzerine aşağıdaki kanaatler söylenebilir:

a. *Dede Korkut Kitabı*, tür tipolojisi açısından tek başına destan olarak tanımlansa da bu eser daha çok mitolojik unsurlarla zengin olan bir destandır.

b. Mit olgusu, *Dede Korkut Kitabı*’nın bütün hikayelerine yansımakta ve genel olarak Oğuznâmelerin ideolojik çekirdeğinde bulunmaktadır. Kaydedilen ideolojik bağlam, ancak edebi metinleri değil, bütün toplumsal ve kültürel dizgeyi içermektedir.

c. *Oğuznâme* olarak adlandırılan toplumsal ve kültürel dizge, Oğuz topluluğu, Oğuz mitolojisi ve Oğuznâmelerden ibaret olan kapalı bir dizgedir. Bu dizgeyi oluşturan unsurların durumu şöyledir: a. Oğuzlarla ilgili mit, artzamanlı bakımdan Oğuznâmelerin, dolayısıyla *Dede Korkut Kitabı*’nın üretici bağlangıcı olup eşzamanlı açıdan bütün Oğuznâmelerin yapısal unsurudur, b. Kaydedilen mit olgusu, Oğuzlar’ın milli düşüncesinin temelinde bulunan bilişsel modeldir. Oğuzlar, dünyayı söz konusu modelden hareket ederek algılamaktadırlar, c. Temelinde mitin bulunduğu milli düşünce dizgesi, Oğuznâmeler aracılığıyla kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır.

Sonuç

Araştırmada sözlü geleneğin ürünü olan *Dede Korkut Kitabı*’nın yazıya geçiriliş sürecinin çok mühim etkenlerle şekillendiğine değinilmiş, söz konusu kitapta bulunan ve *boy* olarak adlandırılan on iki hikâyenin ise Oğuz mitolojik dünya modelinin sahip olduğu 24’lü yapıyı yansıtan dizge olduğu tespit edilmiştir. *Dede Korkut Kitabı*’ndaki bazı hikâyelerin değil, genel olarak bütün hikâyelerin bünyesinde mitolojik parçaların yer aldığı konusuna da bu yazıda dikkat çekilmiş ve tarihi kaynaklar olarak bilinen Oğuznâmelerin *Oğuzculuk* ideolojisinin temelinde bulunan eserler olduğu kanıtlanmıştır. Aynı zamanda, *Şecere-i Terakime* adlı Oğuznâmeye yansıyan bir motif ile *Dede Korkut Kitabı*’nın ikinci hikâyesindeki motifin benzer olduğu kanısına varılmıştır.

KAYNAKÇA

- Abbashi, İ. (2000). *Ozan. Kitabı- Dede Qorqud Ensiklopediyası*, 2. Cilt, 243-245, Bakı: Yeni Neşirler Evi.
- Abdulla, B. (2005). *Salur Kazan tarih yoksa mif*. Bakı: Ozan.
- Abdulla, K. (2012). *Mitten yazıya veya Gizli Dede Korkut*. (Çev.: Dr. Ali Duymaz), İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Alizade, S. (1999). Tarihin yenilmez kitabı. *Kitabı Dede Qorqud*. Bakı: Yeni Neşirler Evi.

- Başgöz, İ. (2001). Sözlü anlatımda ara söz: Türk hikâye anlatıcılarının şahsi değerlendirmelerine ait bir durum incelemesi. (Çev.: Metin Ekici), *Milli Folklor*, S. 50, 86-104.
- Bayat, F. (2016). *Mitten tarihe sözden yazıya Dede Korkut Oğuznameleri*. İstanbul: Ötüken.
- Ceferli, M. (2001). *Destan ve mif*. Bakı: Elm.
- Cemşidov, Ş. (1990). *Kitab-ı Dede Korkud*. (Çev.: Üçler Bulduk), Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Çobanoğlu, Ö. (2015). Yesi şehri ve Oğuz Kağan bağlamında Oğuzluk olgusu. *Oğuzlar Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, 477-484, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Basımevi.
- Demir, N. (2016). *Türklerin en eski destanı Ulu Han Ata Bitiği*. İstanbul: Ötüken.
- Duymaz, A. (2020). *Kolca kopuzdan kılca kaleme Dedem Korkut araştırmaları*. İstanbul: Ötüken.
- Ebulgazi Bahadır Han. (2002). *Şecerei-Terakime (Türkmenlerin soy kitabı)*. (Çev.: İsmihan Osmanlı), Bakı: Azerbaycan Milli Ensiklopediyası.
- Ergin, M. (1964). *Dede Korkut Kitabı (Metin-Sözlük)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Ergin, M. (1989). *Dede Korkut Kitabı I. 2. Baskı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.
- Gasımlı, M. (1996). *Aşık seneti*. Bakı: Ozan.
- Djindjić, S. (2021). Oğuzların epik tarih ve kültür birleşimi: Dede Korkut Kitabı. (Çev.: Ana Kılıç), *Dünyada Dede Korkut Araştırmaları*, 323-341, İstanbul: Ötüken.
- Koroğlu, H. (1999). *Oğuz gehremanlık eposu*. Bakı: Yurd.
- Köprülü, M. F. (1980). *Türk edebiyatı tarihi*. İstanbul: Ötüken.
- Köprülü, M. F. (2012). *Edebiyat araştırmaları 1*. Ankara: Akçağ.
- Memmedov, A. (1992). *Oğuz selteneti*. Bakı: Azernesizir.
- Ong, W. J. (2014). *Sözlü ve yazılı kültür - Sözün teknolojileşmesi*. (Çev.: Sema Postacıoğlu Banon), İstanbul: Metis.
- Rzasoy, S. (2004). *Oğuz mifinin paradigmaları*. Bakı: Seda.
- Rzasoy, S. (2009). *Oğuz mifologiyası*. Bakı: Nurlan.
- Rzasoy, S. (2020). *"Kitabi-Türkman Lisani" Oğuznamesinin transmediativ strukturu ve ritual-mifoloji semantikasi*. Bakı: Elm ve Tehsil.
- Sümer, F. (1999). *Oğuzlar (Türkmenler) tarihleri-boy teşkilatları-destanları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

"İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları" çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

İzinler ve Etik Kurul Belgesi/Permissions and Ethics Committee Certificate: Makale konusu ve kapsamı etik kurul onay belgesi gerektirmektedir. / The subject and scope of the article do not require an ethics committee approval.

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayımlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / There is no potential conflict of interest for the author regarding the research, authorship or publication of this article.